

PROCES ROZWOJU FEMINIZMU W NIEPODLEGLEJ UKRAINIE ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM SFERY AKTYWIZMU OBYWATELSKIEGO I ŚRODOWISKA AKADEMICKIEGO

Стаття присвячена розвитку гендерних досліджень та феміністичних теорій в незалежній Україні. Розглядаються початки gender studies в науковому середовищі, гендерна державна політика та присутність і діяльність жіночих громадських організацій.

Ключові слова: гендерні дослідження, жіночі громадські організації.

The article is devoted to the development of gender studies and feminist theories in the independent Ukraine. We consider the beginnings of gender studies in the academic environment, gender and public policy presence and activities of women's organizations.

Keywords: gender studies, women's NGOs.

Po ponad dwudziestu latach istnienia niepodległej Ukrainy warto zastanowić się nad procesem rozwoju feminizmu w tym państwie. Niniejszy artykuł koncentruje się na wybranych przejawach tego rozwoju – w sferze aktywizmu obywatelskiego i środowiska akademickiego.

Feminizm w środowisku akademickim

Tania Choma w swoich rozważaniach „*Чи був фемінізм в Україні*”, proponuje następujące podejście do samego feminizmu. Po pierwsze charakteryzuje feminizm jako ideologię, u podstaw której znajduje się genderowa równość i walka o nią lub jako przewagę (dominację) kobiet w różnych sferach życia społecznego. Z drugiej strony, według Chomy, feminizm można rozumieć jako ruch walczący o prawa kobiet, nieograniczony żadnymi konwenansami [9, s. 22]. Podając takie definicje stara się ona przeanalizować ukraińską historię pod kątem obecności w niej działaczek czy społecznych aktywistek, które można by z punktu widzenia współczesności nazwać feministkami. W obliczu odradzania się ukraińskiego ruchu kobiecego i zainteresowania *gender studies* w latach dziewięćdziesiątych, powrót do korzeni i poszukiwanie takich postaci było niezwykle ważne. W czasach istnienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich ukraińska tradycja kobiecego i feministycznego ruchu została sztucznie przerwana, a sam feminizm uważano za burżuazyjny nacjonalizm.

Nawiązując do historii, Choma wymienia takie postaci jak Milena Rudnicka, Olena Peczilka czy Natałka Kobryńska, które reprezentowały nowy typ kobiety w swoich czasach. Kobryńska założyła pierwszą świecką organizację kobiecą „Towarzystwo Kobiet Ruskich”, aktywnie udzielała się na łamach prasy w dyskusji na temat roli kobiety w społeczeństwie i walczyła o możliwość studiowania kobiet na uniwersytetach [9, s. 23]. Równie ciekawą i wpływową postacią jest Milena Rudnicka, która została posłanką na Sejm II Rzeczypospolitej. Działaczki te walczyły o prawa Ukraińców jako narodu, dopiero na dalszym planie były kwestie dotyczące kobiet, ich samorozwoju i obowiązków wobec społeczeństwa. Było to spowodowane sytuacją polityczną, w jakiej znajdował się naród ukraiński. Dlatego też kobiece ruch tamtych czasów nosi znamiona patriotyzmu i ma charakter przede wszystkim narodowy. Aktywność ta ma jednak niebagatelne znaczenie dla współczesnego ukraińskiego feminizmu. Jak zaznacza Oksana Kiś, przedstawione w 1929 roku przez Katerynę Hruszewską idee dotyczące kulturalnej percepcji kobiety jako odchylenia od męskiej normy, wyprzedziły pojawienie się „Drugiej płci” Simone de Beauvoir aż o dwadzieścia lat [2, s. 272], co świadczy o ogromnym potencjale intelektualnym i niezwykle prężnym rozwoju ukraińskiej myśli feministycznej w ówczesnych czasach.

Moment odzyskania niepodległości przez Ukrainę to czas, kiedy ukraiński feminizm nabiera aktualności, przede wszystkim za sprawą Sołomiji Pawłyczko [3, s. 194]. Oprócz wprowadzania nauk genderowych w ukraińską przestrzeń naukową, podejmowała się ona analizy istniejącej ukraińskiej literatury, co było niemożliwe w czasach istnienia Ukrainy Sowieckiej. Możliwość przenikania nowych tendencji z Zachodu w konsekwencji zaowocowała licznymi badaniami na gruncie ukraińskim. Studia nad płcią społeczną – kulturową i cielesnością w przestrzeni postsowieckiej są wyjątkowo trudne. Wynika to z faktu odczłowieczania jednostki przez władzę w okresie istnienia Związku Sowieckiego, gdzie liczyła się przede wszystkim masa, którą łatwo było manipulować. Dążono do stworzenia nowego typu człowieka – *homo sovieticus*, pozbawionego wolnej woli oraz władzy nad swoim umysłem i ciałem. Rozpad sowieckiego systemu politycznego spowodował konieczność wypracowania nowej tożsamości. Na nowo odkrywano męskość i kobiecość, przy czym pojęcie kobiecości było najczęściej odzwierciedleniem męskiego wyobrażenia na temat kobiety. Dlatego tak ważne było (od)tworzenie podstaw studiów nad płcią kulturową i feminizmem na gruncie ukraińskim. Mogły rozwinąć się one dzięki ogromnej aktywności takich badaczek jak Tamara Hundorowa, Niła Zborowska, Wira Agejewa i przede wszystkim dzięki wspomnianej wcześniej, Sołomiji Pawłyczko. Zborowska określa lata dziewięćdziesiąte jako pole intelektualnej walki pomiędzy maskulinizującym dyskursem a feministyczną awangardą [5, s. 4]. Zapoczątkowane wtedy badania pozwoliły na zrekonstruowanie ukraińskiej tradycji ruchu kobiecego oraz ugruntowanie się feministycznej krytyki. Jednym z kryteriów badań literackich staje się *gender*, czyli społecznie ukształtowana płeć, a krytyka feministyczna ma za zadanie zaprzeczyć klasycznej, dychotomicznej strukturze, w której wyobrażenia męskości i kobiecości mają z góry narzucone, stereotypowe cechy (aktywność – bierność, duchowość – cielesność, kultura – natura etc.) [5, s. 7]. Kultura patriarcalna uległa wyczerpaniu, dlatego należy skonstruować nowy kulturowy projekt.

Przeszkody, jakie napotykał feminizm akademicki od początku lat dziewięćdziesiątych to przede wszystkim zakorzenione w ukraińskim społeczeństwie stereotypy. Należało przełamywać bariery, stworzone z jednej strony przez totalitarny dyskurs władzy, a z drugiej strony przez antykolonialny dyskurs (narodnicki). Totalitaryzm oferował ukraińskim kobietą emancypację, która tak naprawdę była parodią równouprawnienia i prowadziła do jeszcze głębszego zniewolenia. Wytworzony w opozycji do niego dyskurs narodnicki, przedstawiał ukraińską kobietę w roli Berehyni. Obraz ten charakteryzuje się odwołaniami do wiejskich kobiet w ludowych strojach, wykonujących tradycyjne czynności związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego. Bardzo często nawiązuje się do symboliki chrześcijańskiej. W efekcie takie przedstawienie kojarzy się z ostoją ukraińskiej kobiecości pojmowanej jako macierzyństwo, ciągłość tradycji i obecność wartości chrześcijańskich w narodzie [6, s.18].

Z takim ujęciem kobiecości polemizują badania genderowe, dzięki którym krytyka feministyczna może przełamywać kulturowe tabu, (od)dać głos kobietom, nieobecny w świecie patriarcalnego zniewolenia [6, s. 8], co pozwoli im samym ukształtować obraz samych siebie, a nie przyjmować ten narzucony odgórnie. Implikuje to nową przestrzeń dla badań nad seksualnością, nie tylko kobiecą.

Od strony instytucjonalnej Oksana Kiś dzieli lata istnienia studiów genderowych i kobiecych na Ukrainie na następujące okresy [2, s. 273]: 1991 – 1994, 1995 – 1999, 2000 – 2005. Pierwszy z tych okresów to czas zachłyśnięcia się możliwościami, jakie otworzyły się przed ukraińskimi badaczami, które jednak nie mogły zostać w pełni wykorzystane. Powodem tego były bariery językowe, brak dostępu do klasycznych dzieł z dziedziny feminizmu i gender, zbyt małe fundusze przeznaczone na rozwój tej dyscypliny oraz mnogość uprzedzeń ze strony ukraińskich środowisk naukowych. Dla drugiego okresu charakterystyczny jest instytucjonalny rozwój niezależnych ośrodków prowadzących badania genderowe (Kijów, Lwów, Odessa, Charków). Pojawiają się liczne przekłady zachodniej myśli feministycznej i badania rodzimych autorów. W latach 2000 – 2005 wzrosła liczba naukowców zajmujących się *gender studies* na Ukrainie, na co wpłynęły między innymi dofinansowania zagraniczne dla tej dziedziny. Kiś jako moment pełnej legitymizacji badań genderowych wskazuje przełomowy 2006 rok (wejście w życie ustawy „O zabezpieczeniu równych praw oraz szans kobiet i mężczyzn na Ukrainie” oraz uchwalenie „Państwowego programu wspierania równości płciowej w społeczeństwie ukraińskim do 2010 roku” [2, s. 274]).

Po tylu latach istnienia oficjalnej polityki genderowej w państwie ukraińskim należałoby podjąć się oceny jej funkcjonowania. Olga Plakhotnik w artykule „*Неімовірни притоки гендерної теорії в Україні*” zaznacza, że polityka genderowa Ukrainy z punktu widzenia teoretycznego naśladuje europejski model rozwiązywania problemu nierówności płci (*gender mainstreaming*). Ideę tę mocno propaguje się w państwie ukraińskim właśnie od przełomu XX i XXI wieku, instytucjonalizując i oficjalnie wdrażając w życie politykę genderową. Plakhotnik zauważa, że w ukraińskim wydaniu *gender mainstreaming* stał się nieznośnym obowiązkiem urzędników przydzielonych do jego wdrażania. Biurokratyzacja, setki sprawozdań i działania „pod publikę” to codzienność, do jakiej została zrównana polityka równości płci [7, s. 3]. Jednym z powodów, dla których *gender mainstreaming* pozostaje w sferze biurokracji i pustych haseł jest założenie, że nie należy nagłaśniać problemu dyskryminacji kobiet, gdyż są „ważniejsze” problemy [7, s. 3]. Taka sytuacja implikuje automatyczne obniżenie potencjału feminizmu i badań genderowych na Ukrainie. W trakcie ponad dwudziestu lat ich istnienia patriarcalna rzeczywistość nie uległa zmianie, a wręcz w niektórych obszarach została wzmocniona. Postsowiecki okres na Ukrainie naznaczony jest głębokim strachem przed feminizmem ze strony instytucji (dotyczy to także środowisk naukowych), zbiorowej świadomości i społeczeństwa. Stereotypowo feminizm

jest postrzegany jako niebezpieczny dla kultury, a feministki jako kobiety mające kłopot z własną seksualnością i cielesnością. Takie podejście jest wynikiem strachu mężczyzn przed siłą kobiet i wulgarnego rozumienia feminizmu jako patologii.

Patriarchalny strach przed feminizmem w ukraińskim społeczeństwie przejawia się nie tylko w niechęci różnych instytucji i środowisk akademickich, ale także poprzez zaniechanie używania tego pojęcia. Otwarte deklarowanie się jako feministka (-tka), a nie „zwolenniczka/zwolennik feminizmu” możliwe jest tylko w przypadku intelektualistów. Zwykła kobieta nie może się otwarcie określić się jako feministka, gdyż naraża się w ten sposób na negatywne konsekwencje. Według Agejowej stało się tak dlatego, że feminizm jako zjawisko zamknięty był w pewnym środowisku (akademickim) i nie został w pełni przedstawiony szerszemu gronu odbiorców [4]. Przeciwny obywatel odbiera feminizm jako zjawisko negatywne, zagrożające ukraińskiej rodzinie, a w konsekwencji – całemu społeczeństwu. Wynika to z powielania utartych schematów i braku rzetelnego omówienia tematu (choćby w prasie czy telewizji) na poziomie ogólnokrajowym. Zmienić tę sytuację można tylko poprzez zmianę w sferze obowiązujących paradygmatów i poprzez społeczną dyskusję na temat sytuacji ukraińskiej kobiety i dyskryminacji ze względu na płeć.

Feminizm w sferze aktywizmu obywatelskiego

Praktycznie niezależnie od feminizmu akademickiego rozwijał się aktywny ruch kobiecy na niepodległej Ukrainie. W latach dziewięćdziesiątych, wraz z upadkiem ZSRS zaczęły działać nowe organizacje oraz rosły w siłę te już istniejące. Dotyczy to nie tylko organizacji kobiecych, ale także sportowych, młodzieżowych czy zrzeszających mniejszości narodowe. Wynikało to z oddolnej potrzeby integracji oraz łączenia się obywateli w grupy, w celu zrealizowania wcześniejszych założeń. Aktywne uczestnictwo kobiet w życiu publicznym jest istotną kwestią rozwoju społeczeństwa. Nie można ograniczać roli kobiety jedynie do tradycyjnej roli matki i gospodyni domowej, gdyż jako pełnoprawny członek społeczności ma ona prawo realizować swoje zainteresowania i rozwijać się według własnych potrzeb.

Jednym z wielu problemów, z którymi do dziś borykają się organizacje kobiece jest samo pojęcie feminizmu, silnie zniekształcone w świadomości ukraińskiego społeczeństwa. Związane z nim mity utrudniają działanie i rodzą niechęć środowisk męskich w stosunku do inicjatyw kobiecych. W związku z tym szukano podłoża ideologicznego nie w feminizmie, a w dyskursie narodowym, materialistycznym [2, s. 276]. Pierwsze oznaki paradygmatycznych przesunięć w ruchu kobiecym, a dokładnie skupienia uwagi na problemach dyskryminacji kobiet, pojawiły się podczas przygotowań do IV Światowej Konferencji w sprawie Kobiet w Pekinie w 1995 roku. Podczas tej konferencji należało przedstawić sprawozdanie na temat sytuacji kobiet na Ukrainie oraz zdać raport z działań na rzecz wprowadzenia „Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet” [2, s. 277]. Opracowania dotyczące sytuacji kobiet, przygotowane na tę konferencję, okazały się katalizatorem w tworzeniu państwowej polityki zorientowanej na zagwarantowanie równości płci. Organizacje kobiece nie mogłyby istnieć na Ukrainie bez finansowego wsparcia podmiotów zagranicznych [2, s. 289]. Negatywnym skutkiem takiej sytuacji jest wzmożona konkurencja o granty, a zamiast konsolidacji działań, wzrosły nastroje konsumpcyjno-pasożytnicze oraz zaobserwowano dostosowywanie działań pod żądania grantodawców. Aby uniknąć takich sytuacji należy dążyć do profesjonalizacji ruchów kobiecych oraz edukacji w kwestii pozyskiwania środków finansowych na działalność.

Jednym z najbardziej rozpoznawalnych ukraińskich ugrupowań na świecie jest organizacja „Femen”. W samym środowisku aktywistek i feministek ukraińskich opinie o tej organizacji są bardzo skrajne. Powstała ona w 2008 roku, a jej założycielkami są Anna Hucol, Aleksandra Szewczenko i Roksana Saczko. Początkowo protestowały przeciwko prostytucji i wykorzystywaniu seksualnemu ukraińskich kobiet. Ich znakiem rozpoznawczym stał się *performance*, nieskrępowana forma wypowiedzi. Ponieważ polem protestu aktywistek było ich własne ciało, które wykorzystywały do okazania sprzeciwu, forma ta spotkała się z niezrozumieniem i brakiem akceptacji wśród społeczeństwa ukraińskiego. W związku z powyższym „Femen” stał się produktem eksportowym i ukraińskie aktywistki aktywnie protestują przeciwko przemocy na tle seksualnym, sprzeciwiają się międzynarodowym agencjom matrymonialnym i turystyce seksualnej oraz bronią praw mniejszości seksualnych [1].

Współcześnie na Ukrainie można mówić o pełnym spectrum kobiecych organizacji – od liberalnych po radykalne. Wzorcowym przykładem radykalnie feministycznej organizacji jest „Feministyczna Ofensywa”. Jest to organizacja odrzucająca kontakty z władzą, a jej członkiniami mogą być tylko kobiety. Głównym celem jest walka o równouprawnienie we wszystkich płaszczyznach życia prywatnego i publicznego. Sprzeciwiają się dominacji patriarchalnych form władzy, a ich założeniem jest doprowadzenie do zmian w obowiązującym, dyskryminującym kobiety i mniejszości społeczne, prawie [8].

Działaczki tej organizacji włączają się również w akademicki dyskurs na temat feminizmu, między innymi organizując konferencje naukowe poświęcone tej tematyce. Inicjatywy podejmowane przez „Feministyczną ofensywę” świadczą o tworzeniu przestrzeni, w której mogłaby realizować się każda ukraińska kobieta. Są to, oprócz naukowych konferencji, także wystawy dotyczące twórczości kobiet, spotkania autorskie czy festiwale kinowe. Ważnym elementem działalności organizacji są protesty, podczas których kobiety wyrażają swój sprzeciw w najważniejszych dla nich sprawach. Do tej pory zostały zorganizowane marsze dotyczące wolności wyboru w kwestii aborcji, rozdziału państwa od struktur cerkiewnych, protest przeciwko wykorzystywaniu kobiet [8]. Obecnie „Feministyczna ofensywa” została podzielona na kilka regionalnych inicjatyw, co nie znaczy, że zaprzestano walki na feministycznym froncie.

Wnioski

Lata dziewięćdziesiąte w ukraińskim środowisku akademickim owocowały w nowe prądy naukowe, wśród których były również *gender studies*. Poskutkowało to możliwością nowego spojrzenia na tożsamość kobiecą i męską, ale także na ukraińską kulturę, totalitarną traumę i antykolonialne mity. Mimo rzetelnych badań i starań wielu naukowców istnieje jeszcze wiele obszarów, które należy opisać. Dlatego też badania genderowe powinny rozwijać się dalej, przy wsparciu finansowym i instytucjonalnym ze strony państwa ukraińskiego.

Odnosnie feminizmu w sferze aktywności obywatelskiej, jak zostało powiedziane wcześniej, istnieje pełne spektrum organizacji kobiecych. Są to organizacje od najbardziej konserwatywnych (tradycjonalistycznych) po najbardziej radykalne (anarchistyczne – feministyczne), włącznie z wielkim segmentem grup feministycznych typu liberalnego. W przypadku ukraińskich organizacji kobiecych nie ma i nie może być mowy całkowitej jednorodności, co jest rzeczą naturalną. Jeżeli chodzi o zasady ideologiczne, priorytety i formy działalności to mogą się one różnić, jednak łączy je fakt uznania istnienia dyskryminacji kobiet we współczesnej Ukrainie i świadomość potrzeby zmian [2, s. 282]. Ponieważ społeczeństwo ukraińskie rozwija się w kierunku społeczeństwa obywatelskiego, należy liczyć na to, że organizacje kobiece, jako ważny komponent aktywności obywatelskiej, będą rozwijać się równie prężnie, jak do tej pory.

Spis literatury:

1. Femen [dostęp online: www.femen.org data dostępu: 24.10.2014].
2. Kiś O. Feminizm we współczesnej Ukrainie: od „alergii” do ostatniej nadziei // Raport o stanie kultury i NGO w Ukrainie – Lublin, 2012. [dostęp online: http://www.polinst.kiev.ua/storage/raport_o_stanie_kultury_i_ngo_w_ukrainie.pdf data dostępu: 24.10.2014].
3. Ukraiński palimpsest. Oksana Zabużko w rozmowie z Izą Chruślińską, Wrocław 2013 – 392 c.
4. Агеєва В. Сьогодні "я – феміністка" може сказати лише інтелектуалка [dostęp online: <http://life.pravda.com.ua/person/2013/03/8/122899/> data dostępu: 24.10.2014].
5. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків [dostęp online: <http://1576.ua/books/4774> data dostępu: 24.10.2014].
6. Киś О. Чи і якою потрібна Україні її жіноча історія? // Критика 1-2, 2013.
7. Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні [dostęp online: <http://krytyka.com.ua/articles/neymovirni-prihody-gendernoyi-teoriyi-v-ukrayini> data dostępu: 24.10.2014].
8. Феміністична Офензива [dostęp online: <https://ofenziva.wordpress.com> data dostępu: 24.10.2014].
9. Хома Т. Чи був фемінізм в Україні? // І. Незалежний культурологічний часопис. 17/2000.

УДК 398.332.1

Я. Самотіс

АТРИБУТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ У ВЕСНЯНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ: СИМВОЛІЧНІ ФУНКЦІЇ ТА ЇХ ЛОКАЛЬНА СПЕЦИФІКА

У пропонованій статті йдеться про основні атрибути весняного календарного циклу. Автор досліджує особливості їх використання у певний період, простежує локальні варіанти поширення та мотивації відповідних народних обрядів.

Ключові слова: атрибут, весна, обряд, вірування, верба, свічка, хрест.